

ОСОБЕНОСТИ В ПРЕДУЧИЛИЩНАТА ПОДГОТОВКА НА ДЕЦА С НАРУШЕН СЛУХ

МАРИЯ ВАЛЯВИЧАРСКА

*Катедра „Специална педагогика и логопедия“
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България*

Мария Валявичарска. ОСОБЕНОСТИ В ПРЕДУЧИЛИЩНАТА ПОДГОТОВКА НА ДЕЦА С НАРУШЕН СЛУХ. Опитът в приобщаването на деца с нарушен слух в детската градина и предучилищната група е по-беден в сравнение с този от приобщаването в училищна среда. Описани са много случаи на интегрирани деца с това нарушение в училище, техните затруднения, спецификите в обучението им и подходите, с които се извършва то, но темата за готовността на децата с нарушен слух за училище е по-специфичен проблем.

Настоящото изследване се проведе в условията на дневен център за деца с нарушен слух, в който обучението на децата се извършва чрез общообразователни материали, но съвместно със спецификите, необходими в обучението на децата с нарушен слух – използване на жестов език, допълнително обучение по специалните учебници за развитие на речта, които се използват в училището за деца с нарушен слух. Крайният резултат на този тип дейност е описан в изследването и цели достигане на нивото на чувашите връстници, което да осигури безпрепятственото им включване в общообразователния клас.

Maria Valyavicharska. Department of Special Education and Speech Therapy, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria. FEATURES OF PRE-SCHOOL PREPARATION OF HEARING IMPAIRED CHILDREN. The experience in integration of hearing impaired children in kindergarten and pre-school are poorer than in schools. Many cases of integrated children with this disorder in school have been described, their difficulties, the specifics of their education and the approaches with which it is carried out, but the topic of readiness of children with hearing impairments is a more specific problem.

This study was conducted in the context of a day care center for hearing impaired children, in which the education of children was carried out through general education materials, but in conjunction with the specifics required in the education of hearing impaired children – use of sign language, additional training in special textbooks for the development of speech used in the school for hearing impaired children. The end result of this type of activity is described in the study and aims to reach the level of hearing peers, which will ensure their unimpeded inclusion in the general education class.

Keywords: pre-school preparation, hearing impaired children, school readiness

ВЪВЕДЕНИЕ

Обучението на децата в предучилищна група има ключово значение за тяхното развитие и успеваемост в училище. Децата с нарушен слух не само, че не правят изключение, а напротив – за тях предучилищната подготовка и индивидуалната, и групова слухова рехабилитация са незаменим фактор за бъдещите училищни успехи. За децата с нарушен слух е установено, че ранното детство е критичен период за обучение, огромяване, социално и емоционално развитие (Johnson, Sass-Lehrer, 2016). Те имат нужда от автентични преживявания и подходящи за възрастта социални и езикови модели, а поставени в общообразователна среда, сред чуващи връстници, тези изисквания са изпълнени.

След приемането на Наредба за приобщаващо образование през 2017 г., тенденцията е децата с нарушен слух да бъдат все по-често част от общообразователните институции училище и детска градина. Оттук дойде и необходимостта да се проведе изследване върху успеваемостта на децата в предучилищна група по общообразователната програма, както и да се направи анализ на силните им страни и на тези направления, в които показват ниски резултати.

Предучилищното образование включва деца от 3 до 6–7-годишна възраст, като тези от 5–7-годишна възраст, според ЗПУО, трябва да бъдат включени в предучилищната група в детската градина или в предучилищния клас в училище. „Предучилищното образование е задължително от учебната година, която е с начало в годината на навършване на 5-годишна възраст на детето, като родителите избират една от формите по чл. 67, а държавата и общините се задължават да осигурят условия за обхват на децата в детските градини и групите за предучилищно образование“ (ЗПУО, чл. 67).

Задължителният характер на предучилищното образование се дължи на необходимостта от осигуряване на равен старт за всички в началното училище, както и в осигуряването на възможност за уеднаквяване на изискванията към минимално количество усвоени знания и умения в първи клас. Според Д.

Гюров една от основните задачи на това образование е именно осигуряването на възможност за максимално развитие на потребностите на всяко дете и подготовката му за училищното обучение (Gyurov, 2006).

Подготовката и готовността на децата за училище е един от актуалните проблеми, който се разглежда в различни аспекти от педагози, психолози, медици и социолози както в теоретичен, така и в практически план с цел да се преодолеят трудностите от предучилищното детство към началното училище. Значението на предучилищната възраст, интензивното развитие на децата в този период и мястото на предучилищните заведения в образователната система, изискват задълбочено решаване на проблемите. Именно в този аспект се очертава необходимостта от разглеждане в единство на всички сфери на детската личност – интелектуална, мотивационна, физическа, емоционална-волева и социално-нравствена, които намират своето място в готовността на децата за училище. Според Б. Иванова, подготовката за училище се състои не толкова в обучението на децата в специални знания и умения, колкото в развитието на техните умствени способности и познавателни интереси, във формирането на умения за наблюдение, анализиране, сравняване, обобщаване и правене на умозаклучения (Ivanova, 1997). Според Велева (2013) могат да се посочат 3 основни направления при подготовката на детето за училище, като тези направления са свързани с общата психологическа подготовка, а именно:

- Първото се отнася до достигане на достатъчно висока степен на развитие на мотивационната сфера и самооценката;
- Второто — до формиране на предпоставки за учебна дейност;
- Третото направление е свързано с развитие на психичните функции (възприятие, внимание, памет, мислене, въображение) (Veleva, 2013).

Предучилищното образование има за цел да осигури:

1. Речева компетентност;
2. Социални способности за взаимодействие;
3. Социално ориентирано поведение в природата и обществото;
4. Когнитивна и психо-моторна компетентност;
5. Креативни способности;
6. Самостоятелност на личността (Наредба № 5, 2016).

В контекста на предучилищното обучение на децата с нарушен слух е важно да се отбележи, че при тях част от тези компетентности – речевата компетентност, социалните способности на взаимодействие, социално ориентираното поведение и самостоятелност на личността – се изграждат по-бавно поради сензорния дефицит. Поради тази причина рехабилитацията, правилното поставяне и адаптиране на учебните задачи в подготовката имат ключово значение за изграждане на готовност за училище. На свой ред, показател за готовността им за училище не са само учебните знания, а уменията за самостоятелно общуване, социално справяне и умения за комуникация с

околните. Според Musyoka (2018) подпомагането на развитието на езика и грамотността сред малките деца с нарушен слух е критичен въпрос за тяхното бъдещо училищно обучение.

Обучението се базира на изграждането у децата и учениците на система от ключови компетентности. Компетентността осигурява постигането на по-висока степен на свързаност между индивидуалния опит и социалните цели на личността. Същността на компетентността се съдържа в нейната структура:

- познавателен, който е свързан със знанията и уменията в дадена област;
- рефлексивен, който включва от една страна вътрешното отражение на условията в дадена ситуация, от друга – представата за себе си и своите възможности, и от трета – отношенията между тях;
- третият компонент е симулативният, който е свързан с особеностите на осъществяването действие, решение или поведение в конкретна ситуация (Delcheva, 2017).

Компетентностният подход съдейства за постигане целите на предучилищното и училищно образование, като създава условия за развитието на способността за социализация. Чрез учебното съдържание е осигурена възможност за формиране на съвременните ключови компетентности, които са от изключителна важност за бъдещия ученик в начален етап на образование, а именно:

- компетентности в областта на българския език;
- математическа компетентност и основни умения в природните науки и технологиите;
- умения за учене;
- социални и граждански компетентности;
- културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество;
- умения за здравословен начин на живот и спорт (Kyurkchiiska, 2017: 27)

Водеща е ролята на обучението по български език поради комуникативната му ориентация. В контекста на проведеното изследване и с типологията на изследваната група, а именно децата с нарушен слух, чийто основен проблем, вследствие на сензорното нарушение, е именно развитието на правилна и социално приемлива реч, е много важно да се отбележи, че функциите на останалите предмети са с общообразователна стойност, която е с информационен и конструктивен характер, докато специфичните за езиковото обучение функции развиват комуникативно-речевата компетентност на децата. Предимство на малките слухово увредени деца е, че ранната слухово-речева рехабилитация е свързана с огромяване. Голяма част от тях много рано научават буквите и започват да четат. Тъй като ролята на обучението по български език е с голяма важност и не случайно е на първо място сред ключовите компетентности, е редно да се отбележат и трудностите, които срещат те, а именно:

- „слуховото възприемане на отделни фонемии;
- трудност при разпознаване на звукове и срички;

- замяна, изпускане или добавяне на букви;
- проблем при преразказ или част от преразказ на приказка“ (Balkanska, Trosheva 2014: 226, 227).

Тази компетентност има отношение към специфичните функционални трудности на децата, които са резултат от особеностите в развитието на висшите корови функции – гнозис, праксис, памет, мислене, кодиране и декодиране на информация, речта.

Тези компетентности се усвояват чрез основните направления, залегнали в Наредба № 5 от 3.06.2016 г., а именно:

1. Образователно направление „Български език и литература“

Чрез образователното направление се извежда на преден план комплексната реализация на речевото развитие на детето от предучилищна възраст. Една от основните функции на обучението по това направление е задоволяването на потребността на детето от речева активност, което предизвиква положителни емоции и се превръща в стимул за изграждане на умения за комуникиране и общуване: готовност за директно и адекватно на речевата ситуация изразяване.

Образователното направление има за цел изграждане на нагласа у детето да слуша активно художествено произведение, да изразява отношението си към него и към постъпките на героите в него. Съдържанието на образователното направление е структурирано в шест образователни ядра: 1. Свързана реч, 2. Речник, 3. Граматически правилна реч, 4. Звукова култура, 5. Възприемане на литературно произведение и 6. Пресъздаване на литературно произведение (Наредба 5, чл. 28).

Очакваните резултати по това направление са:

Таблица 1. Български език и литература

Образователно ядро	Четвърта група
Свързана реч	Назовава точния си адрес
	Притежава необходимия речник за описване на места и посоки, описва и представя лесен път или „маршрут“ до вкъщи
	Разбира основния сюжет в различни познати текстове
	Съставя устно кратък описателен текст
Речник	Разказва кратка случка с помощта на учителя по зададени опорни въпроси
	Разбира и използва думи с абстрактно значение
	Употребява думи и изрази, използвани в групата и в медиите

Граматически правилна реч	Разказва кратки истории, като използва подходящ „времеви речник“
	Конструира сложни изречения по нагледна и словесна основа
	Различава изречение от текст
Звукова култура	Поставя правилно, по практически път, ударение на използваните думи
	Определя звука в началото и в края на думата
	Разпознава и назовава графични знаци на някои печатни букви, свързани с наименованията на познати лица и предмети
	Демонстрира начални графични умения
Възприемане на литературно произведение	Въприема познати произведения от художествената литература чрез пресъздаването им в театъра или в киното
	Илюстрира съдържанието и героите от литературни произведения
	Определя по илюстрации последователността в сюжета на литературно произведение
	Съотнася постъпките на герои от литературно произведение към собствения си опит
Пресъздаване на литературно произведение	Участва в драматизиране на приказки и разкази
	Преразказва приказка или разказ, като импровизира реплики и използва подходящи невербални средства за комуникаци

2. Образователно направление „Математика“

Образователното съдържание по математика е съобразено с общата цел на предучилищното образование и с целите на обучението по математика в първи клас. Спецификата на образователното направление се състои в това, че съдържанието му трябва да осигури формиране на елементарни представи за основни математически понятия, които се изучават по-късно в училище. От друга страна, математическото обучение стимулира общата познавателна дейност и развива умствените способности на детето, които са основа за интелектуалното му развитие. Обемът на съдържанието по образователното направление включва конкретни количествени, геометрични, пространствени и времеви представи и умения, систематизирани в пет образователни ядра: Количествени отношения, Измерване, Пространствени отношения, Времеви отношения, Геометрични фигури и форми (Наредба 5, чл. 28).

Таблица 2. Образователно направление „Математика“

Образователно ядро	Четвърта група
Количествени отношения	Брои до десет в прав и обратен ред, отброява предмети до десет
	Определя реда на обект в редица от десет предмета
	Определя броя на обекти до 10 и ги свързва със съответната цифра на числото
	Сравнява броя на обектите (до 10) в две множества
	Подрежда редицата на числата до 10
	Възприема събирането като практическо добавяне, а изваждането като отнемане на част от група
Измерване	Сравнява обекти по техни признаци: дължина, височина и ширина
	Подрежда три предмета във възходящ и низходящ ред по височина, дължина или ширина
	Намира мястото на пропуснат обект в сериационна редица
	Избира мярка (предметна) за измерване на височина, дължина и ширина
	Сравнява тежестта на предмети по време на игри, като използва лек/тежък
Пространствени отношения	Определя пространствените отношения (вътре, вън, между, затворено, отворено)
	Определя взаимното разположение на обекти (над, под, пред, зад, до, върху, на и др.)
	Описва пространственото разположение на два предмета един спрямо друг, като използва отляво, отдясно
	Използва пространствени термини за посоки, местоположения, разстояния и пространствени отношения (надясно/наляво; нагоре/надолу; отпред/отзад; близо/далеко; по-рано/по-късно; редом, по средата, на върха, горе вляво; долу вдясно; отпред вляво и др.)
	Представя графично пространствени отношения
Времеви отношения	Познава, назовава и подрежда дните на седмицата в тяхната последователност
	Познава, назовава и подрежда месеците на годината, отнасящи се към всеки сезон
	Познава предназначението на часовника като уред за измерване на времето
Равнинни фигури	Свързва по форма обекти от околната среда и познати геометрични фигури
	Моделира по образец познати геометрични фигури
	Графично възпроизвежда геометрични фигури

3. Образователно направление „Околен свят“

Чрез образователното направление се реализира педагогическо взаимодействие, насочено към социализиращите процеси – изграждане на адекватна представа за обкръжаващата близка социална среда, придобиване на култура на поведение, социални умения за общуване и самостоятелна детска игрова дейност като предпоставки за готовността за училище. Приоритет на направлението са социалните умения, които да се трансформират под влияние на когнитивните умения при опознаването на света. Цялостният характер на преживяванията се изменя под въздействието на специфичното придобиване на социален опит в педагогическите ситуации и в самостоятелната игрова дейност. Дейностите по образователно направление са подчинени на целта за осигуряване на щастливо детство на всяко дете, както и за изграждане на мотивация и увереност в собствените му възможности. При планирането на дейностите се осигурява запознаване с националните ценности и традиции с цел съхраняване и утвърждаване на националната идентичност. Целите на направлението са свързани с разнообразни начини за успешно свързване с другите (Наредба 5, чл. 28).

Очаквани резултати в това направление са:

Таблица 3. Образователно направление „Околен свят“

Образователно ядро	Четвърта група
Самоутвърждаване и общуване с околните	Партнира на учителя и си сътрудничи с връстници
	Взаимодейства с възрастни и връстници, като отчита настроението им и свързва това настроение с причини, които го пораждат
	Има конкретна представа за "социалната роля" ученик
	Разбира разликата между ролеви и реални взаимоотношения
	Проявява толерантност към деца и възрастни с различия
	Демонстрира все по-голяма независимост и увереност
	Изразява собствените си мисли ясно и конкретно, взема предвид идеите на другите
	Избягва конфликтите и при необходимост ги разрешава

Социална и здравословна среда	Има представи за училището – класна стая, обзавеждане, учебни пособия, нужни на ученика
	Изразява своето право на избор и инициатива сред другите
	Избира игрови действия съобразно особеностите на играчките, предметите за игра и игровата ситуация
	Разбира и демонстрира необходимото различно поведение и спазване на правила, когато е на улицата, в заведението за хранене, на мястото за отдих, на мястото за развлечение
	Сравнява състояние на здраве и на болест
	Разпознава професии от различни области и тяхното значение за живота на хората – строителство, сигурност, обществен транспорт и др.
Културни и национални ценности	Назовава лични, официални и национални празници, местни обичаи и традиции
	Разпознава националния химн и реагира, като изразява национална гордост и отдава почит
	Свързва конкретни празници и чествания със съответните личности и събития (3 март, 24 май, 18/19 февруари, 2 юни)
Светът на природата и неговото опазване	Има представа за промените в поведението на някои животни в различните сезони
	Свързва животните и техните природни семейства – ято, стадо, рояк и др.
	Обяснява природозащитната дейност на човека и грижите за чиста природна среда
	Разбира потребностите на растенията през различните сезони
	Назовава поне едно условие за живот и развитие на растенията
	Показва в природен календар метеорологичното време и сравнява промени в сезона/местността
	Описва природозащитни инициативи на деца и възрастни по опазване на природата

4. Образователно направление „Изобразително изкуство“

Образователното направление „Изобразително изкуство“ е насочено към разгръщане на разнообразни изобразителни дейности. Много по-системно детето се включва в познавателни, изобразителни и творчески дейности за подготовка за училище, като умения за решаване на индивидуални и групови задачи, планиране и др. Целенасочено се овладяват графични умения и детайлизация при подготовка на ръката за писане. По-задълбочено е и запознаването с приложно-декоративното изкуство и скулптура. Дейностите по образователното направление са подчинени на целта за осигуряване на щастливо детство на всяко дете, както и за изграждане на мотивация и увереност в

собствените му възможности. Акцент в образователното направление е развитието на творчеството и работата в екип. Чрез образователното направление се изграждат у детето представи, умения и отношения, свързани с изобразяване и пресъздаване на обекти и явления от заобикалящата го среда. Развиват се както общи, така и специфични възприятия и умения на децата, чрез които те изразяват своите идеи и преживявания в света на формите и цветовете около тях (Наредба 5, чл. 28).

Очаквани резултати в това направление са:

Таблица 4. Образователно направление „Изобразително изкуство“

Образователно ядро	Четвърта група
Художествено възприемане	Изгражда представи за творби на изящните и приложно-декоративните изкуства
	Изпълнява изобразителни задачи по впечатления от творби на изобразителното изкуство
Изобразителни материали и техники	Възпроизвежда фигура, знак, прави и криви линии, елементи от знаци
	Използва многослойно апликиране при изпълнение на изобразителни задачи
	Използва безопасно различни видове материали и пособия за изобразяване
	Използва материали и техники за конструиране и моделиране
Изобразително творчество	Избира конкретна тема и я изобразява при рисуване, апликиране и моделиране
	Пресъздава обекти и явления от действителността чрез рисуване и оцветяване
	Пресъздава впечатления и преживявания с различни изразни средства
	Планира последователността на действията и използването на различни материали и техники при изпълнение на изобразителни задачи самостоятелно или в група

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОСОБЕНОСТИТЕ НА ДЕЦАТА С НАРУШЕН СЛУХ

Личностното развитие на децата с нарушен слух е детерминирано от специфичните вътрешни фактори: време на възникване на глухотата, степен и локализация на слуховото нарушение, комуникативни способности, интелектуален потенциал, наличие на допълнителни увреждания.

Увреденият слухов анализатор е биологична предпоставка, която не обуславя изолираното отпадане на сензорна функция. Поради системния харак-

тер на психиката се появяват качествени изменения или специфична атипична картина на психическото развитие. Качествено се променят всички останали функции и взаимоотношенията между тях. Ако отклоненията в слуховата функция имат първичен характер, то другите са следствие и се отличават с функционалната си същност. Според Ц. Попзлатева убедително се доказва, че глухотата сама по себе си не е пряко свързана с разстройствата на психичното здраве, но ранната слухова патология провокира атипичен начин на социализация и особени взаимодействия на детето със социалната среда, които често се оказват рискови фактори (Popzlateva, 2007).

Много автори определят отклоненията във формирането на речта и нейните качества като определяща детерминанта в психическото развитие на децата с вродена или рано придобита глухота. От овладяването на речта зависи общото психическо развитие на детето, както и изграждането на междуличностните отношения, а доказателство за това е твърдението на Балканска и Трошева, че често срещано явление е децата със слухови нарушения да имат проблем с възстановяването на сриковете в комуникацията и иницирането на игрово поведение. (Balkanska, Trosheva, 2014). От развитието на речта зависи и развитието на познавателните процеси – памет, мислене, въображение, концентрация. Освен това развитието или неразвитието на речта в детска възраст играе още една важна роля, която засяга и изграждането на взаимоотношения с околните. Това твърдение се потвърждава и от проведеното от Замфиров изследване, което установява, че увреждането на слуха причинява не само намаляване на говорната способност, но също така води до нахърняване на междучовешките отношения и на личностното развитие (Zamfirov, 2007).

Късното диагностициране и получаването на съответната рехабилитационна помощ създава сериозни проблеми при изграждането на езикова компетентност. Децата демонстрират по-ниски постижения и много проблеми в общуването. Езиковата и социалната депривация оказват силно влияние върху личностните особености на децата. Ограничена е възможността за овладяване на социални умения и компетентности, чието усвояване е в основата на обучението в предучилищната група. Децата с нарушен слух имат проблем с възприемането и разбирането на социалните изисквания, ценности и норми на общуване. „Състоянието на комуникативните възможности на всеки един етап от онтогенезата обуславя различни възможности за участие в съвместните дейности с връстниците. Овладяването на тези възможности се отразява благоприятно на емоционалното развитие на личността, върху поведенческите реакции и структури, върху способността за самоосъзнаване и саморегулация в социалната действителност” (Шошева и др., 2013: 25).

Детската градина е място, на което децата получават една от първите си възможности за пълноценна социална изява, за изграждане на социално приемливо поведение сред много връстници, усвояване на играта като модел за об-

щуване, усвояване на йерархичния модел учител – дете, дете – дете, учител – учител и др. Поради тази причина трябва да бъде ясно, че ако детето с увреден слух, поради собственото си нарушение не може да усвои гореизброените умения, то задължително това ще рефлектира и върху образователните му умения и компетенции и способността му да усвоява учебния материал, които са много необходими за започването на първи клас и училищния живот като цяло. Редица автори до скоро са подкрепяли идеята, че глухотата във висока степен определя емоционалната и социална изостаналост. Американският психолог Левин (1960) определя емоционалната изостаналост на глухите като емоционално недоразвитие, съществени пропуски в междуличностното общуване и отношението към света, силно егоистични жизнени перспективи, слабо привързване към книгите като източник на информация, ограничена вътрешна стабилност. Според Rainer & Altschuler (1967) глухите деца имат сравнително повече поведенчески проблеми от чуващите си съученици. Резултатите им показват нисък фрустрационен праг, слаба проникателност, ограничена емпатия, слаба ориентация в поведението на другите и собственото поведение. След проведени изследвания Wallis, Musselman & MacKay (2004) докладват, че данните за проблемите в психичното и емоционалното развитие на децата с нарушен слух варират силно. Това доказано рефлектира и върху учебния процес, и върху възможността за адаптация в първи клас. Въпреки наличието на тези специфики в психиката и развитието на децата с нарушен слух, Дионисиева заявява, че слуховото увреждане е основна причина за отклоненията в развитието на детето, но няма решаващо значение при определяне на неговите възможности за възпитание и обучение в една или друга среда (Dionisieva, 1996).

ИЗСЛЕДВАНЕ

Целта на изследването е да покаже компетентностите на децата с нарушен слух в предучилищна група. То дава възможност за наблюдение на затрудненията, които изпитват, както и на силните им страни.

Изследваната група са 10 деца с нарушен слух от четвърта подготвителна група, на възраст 6–7 г., в условията на частен образователен център за деца с нарушен слух, който се намира в гр. София. Важно е да се отбележи, че всички деца, които попадат в изследването са обект на рехабилитация и педагогическа интервенция на този център от ранна детска възраст. Четири от тях са с кохлеарна имплантация (едностранно и двустранно имплантирани), а останалите шест – със слухови апарати. Всички участници, включени в изследването, посещават общообразователна детска градина и макар ранната рехабилитация да е проведена именно в този център, не всички изследвани лица са със статут на ежедневно посещаващи. Това има значение за получе-

ните резултати и дава възможност за отваряне на дискусия, тъй като ежедневната рехабилитационна и педагогическа намеса или нейната липса са в пряка корелация с постигнатите резултати.

След едногодишна работа с тях по материалите на издателство „Изкуства“ – Аз ще бъда ученик, проведеното изследване се реализира в края на учебната година. В Наредба № 5 от 03.06.2016 г., за предучилищното образование, в Раздел 2 „Проследяване на резултатите от предучилищното образование“, чл. 33, 34, 35 и 36 регламентират реализирането и представянето на резултатите от процедурата. Този регламент, последван от изготвените диагностични модели в детското портфолио, даде възможност да се проследят силните и слабите страни на децата с нарушен слух и тяхната готовност за постъпване в първи клас.

Необходимостта да се направи това изследване е провокирано предимно от тревогата и съмнението на родителите дали тяхното дете е достатъчно добре подготвено, за да се справи в училище, въпреки слуховото нарушение. Много често работещите в детското заведение задават смущаващия въпрос „Ще запишете ли детето в първи клас или ще го отложите с една година?“ или директно дават неуместни съвети да се постъпи по този начин. Подобни ситуации от практиката генерират колебание и несигурност у родителите. Мнението на специалистите е, че в много голям процент от случаите отлагането на записването на детето с нарушен слух в първи клас не е правилното решение. Погрешно съществува широко разпространеното разбиране, че положените усилия в индивидуалната рехабилитация на тези деца точно в този период от една година, в която детето е отложено, ще доведе до нови по-високи резултати и постижения за него и по този начин успеваемостта и уменията му в първи клас ще бъдат на по-добро ниво. Това интерпретиране на ситуацията не е напълно вярно по няколко причини:

1. При навременна ранна намеса, придружена от професионална рехабилитация, децата получават достатъчен ресурс от умения, знания и социални компетентности за да постъпят в първи клас;

2. Няма как да бъдат наваксани пропуснатите години рехабилитация, знанията и умения за една година, и то на възраст на детето 6–7 години, ако то още преди това не е било обект на такава;

3. Постъпването на дете с нарушен слух в училище е стъпка, която е точно толкова трудна сега, колкото ще бъде и след една година – нарушението и последиците от него ще съществуват и тогава.

Поради така изложените аргументи става ясно, че отлагането не е решение на проблема. Колкото по-рано детето с нарушен слух се сблъска с реалността, с трудностите в адаптацията, с възможностите за компенсация на нарушението, толкова по-скоро то може да стане самостоятелна личност, която не зависи от семейството си и е достоен член на социалното общество на чува-

щите хора. Тук е мястото да бъде разяснен фактът, че всички лица, включени в изследването, бяха подготвяни за първи клас в общообразователно, а не в специално училище.

Български език и литература

При прилагане на изследователската методика за диагностика на готовността за училище в образователно направление „Български език и литература“, бяха взети под внимание компонентите от учебното съдържание: Свързана реч; Речник; Граматически правилна реч; Звукова култура; Възприемане на литературно произведение; Пресъздаване на литературно произведение. В изследователския ресурс беше зададена вътрешна връзка между компонентите, така че всяко от изследваните лица да може да работи във всички заложенни в учебната програма сфери. Всяка сфера представлява част от цялостната компетентност по език, чрез която се прави проекция на процеса към формиране на умения за учене през целия живот и качествено личностно развитие.

1. Свързана реч

Първата задача в изследването на компонента „свързана реч“ представлява картина, разказваща история. Тя има две нива: първо децата трябва да посочат кой кой е в ситуацията (напр. майката, таткото, детето), както и да кажат къде се развива действието (вкъщи, на пазара, у дома). Второто ниво на задачата е те сами да организират история в устен вид по картинката. Всеки от нарисуваните герои извършва действие или се намира в ситуация, която децата трябва да опишат, разкажат със собствени думи. Децата се справят безпроблемно с посочване и назоваване на хора и предмети, представени в картината. 80% от изследваните се ориентират в нарисуваната ситуация и могат да посочат майката, детето, магазина, но на второто ниво на задачата не могат да разкажат и създадат ситуация, в която да участват вече посочените лица и предмети. Това се дължи на недотам богатия активен речник и затруднението в граматически правилно построяване на речта.

Втората задача в този компонент е свързана със самостоятелното представяне на всяко дете. Резултатите показаха, че всички лица, попаднали в изследването, могат да назоват трите си имена. Сложна задача се оказа посочването на точен адрес – град, квартал и др. С тази задача се справят едва 20% от тях.

2. Звукова култура

В този компонент задачата представлява изречение, което учителят чете на децата и те трябва по слухов път да определят броя на думите в изречението, броя на сричките във всяка дума. 60% от изследваните срещат трудности при определяне на точния брой звукове, особено в случаите на думи с повече от 4 звука. Някои от тях (40%) все пак се справят и с тази задача, но след много-

кратни повторения на думата и подадена помощ чрез дактилиране. Счита се, че задачата е успешно преминала, ако детето се справя с минимално количество повторения и с минимален брой опити.

Във втората задача, свързана със самостоятелното устно съставяне на кратък текст, 70% от изследваните изпитват затруднения. Тук причините са често срещана аграматична реч и липса на достатъчно богат активен речник. Ситуацията е същата в задачата за конструиране на сложни изречения по нагледна основа. Обикновено назовават нещата с една до три думи, които не е задължително да бъдат граматически правилно подредени.

3. Подготовка за четене и писане

Поставените задачи в тази категория са свързани с фината моторика, по отношение на която не се откриват никакви проблеми. Групата показва добри графични умения, безпроблемно възпроизвеждане на зададен модел на прави и криви линии. Възпроизвеждат елементи от знаци. Разпознават и идентифицират различни графични изображения. 90% от изследваните лица имат умения за четене на срички. Въпреки това, спецификата при децата с нарушен слух е такава, че те могат да постигнат и идеално гладко четене, но да разбират една много малка част от прочетените думи.

Много е важно да се знае, че при децата с нарушен слух четенето не е просто процес, който така или иначе ще бъде овладян. За тях „овладяването на умения за четене е една от най-важните стъпки в академичното израстване на детето“ (Saeva, 2009: 70).

4. Възприемане на литературно произведение. Интерпретация на литературно произведение.

В тази изследователска задача, част от оценъчната методика е зададена приказка, която трябва да бъде разпозната от децата, да се подредят епизодите в нея и да се преразкаже. Подадената приказка за извършването на тази задача беше „Трите прасенца“. 50% от изследваните лица не я разпознаха, макар нейният силно разпространен характер сред детските приказки. С втората подзадача „Подреждане на три епизода по картинки“ се справиха отлично децата, които в първия етап от изследването са разпознали приказката (50%). Въпреки разнородните проблеми, абсолютно всички допуснаха грешки в опит за преразкаж на определен епизод. Обяснение за неразпознаването на приказката, разбира се, има. Най-често то се крие в липсата на навик у родителите да четат приказки и литературни текстове на децата си, поради предрасъдка, че те не чуват и едно такова занимание е абсолютно излишно. Това, на свой ред, обяснява и техните трудности при преразкаж на определен епизод от приказката – с тази задача се справят, при това частично, едва 20% от тях. Съветът на специалистите по отношение на развитието на активния и пасивния речник у

децата, както и за развитие на въображението, е да се четат много и различни приказки. За децата с нарушен слух е добре те да бъдат разигравани, четецът да умее да сменя интонацията и тона на гласа си, както и да се набляга и да се изисква от детето да повтаря определени моменти от историята.

5. Речник

Оценката на речниковия запас на децата в предучилищна възраст с нарушен слух установи, че употребата на думи с абстрактно значение се случва едва при 30% от децата. Останалите 70% не употребяват такива в ежедневието си. Думите с абстрактно значение за децата с нарушен слух са често недостъпни, тъй като тяхното обучение и опознаване на света се случва благодарение на зрителния анализатор, чрез който те не могат да бъдат изцяло овладени от децата.

Второто изискване по Наредба 5, като маркер за училищна готовност, е употребата на думи, които се използват често в групата сред децата и в медиите/обществото. Резултатите в тази категория са изведени чрез метода на наблюдението и бе установено, че децата, които имат по-големи чуваша братя и сестри, овладяват и използват много по-голям диапазон от нови/модерни думи. Те често са свързани с любими детски филми, спорт или предавания.

Математика

При прилагане на изследователската методика в образователно направление „Математика“ бяха взети под внимание компонентите от учебното съдържание: Количествени отношения; Измерване; Пространствени отношения; Времеви отношения; Равнинни фигури. В изследователския ресурс беше зададена вътрешна връзка между компонентите, така че всяко от изследваните лица да може да работи във всички заложи в учебната програма сфери. Комплексното разглеждане на математическото обучение е насочено към формиране на елементарни представи и на подобряване на цялостното познавателно развитие на детето.

1. Количествени отношения

Изследваните деца с нарушен слух показаха много по-добри резултати в направлението по математика, в сравнение с това по български език. Математиката е логическа наука, а в нейните ранни етапи се възприема предимно зрительно, а не по слухов път. Това дава възможност на децата с нарушен слух да боравят с реални предмети, а не с абстрактни понятия и поради тази причина показват по-високи резултати.

Децата имат добре развита зрителна памет, вследствие и на изграждането на компенсаторен механизъм на нарушения слух. Това им дава възможност да се справят отлично със задача, свързана с определяне на брой предмети, пред-

шествано само от еднократно поглеждане. Всички изследвани лица (100%) умеят да броят в прав ред, но голяма част от тях (80%) допускат грешки при броене в обратен. При определяне на начало, среда и край срещат затруднения 80% от тях. Всички те успяват да свържат две части в едно цяло. Сравняват успешно предмети по височина (100%), но се затрудняват при сравняване по ширина (80%). Безпроблемно свързват броя на обектите в групата с посочената цифра. Не показват никакви проблеми в количествените отношения.

2. Пространствени отношения

Задачата, изследваща пространствените отношения, е картинна. Представява едно и също дете в различни ситуации, като основният предмет на картинката е топка, която се илюстрира последователно долу, горе, вляво или вдясно. На втори етап, изследващ пространствените отношения, е зададен лабиринт със средна сложност, от който децата трябва да намерят изход. Тук справянето на децата с нарушен слух е много различно. Една част от тях (60%) категорично не се справят със задачите, защото са силно дезориентирани по отношение на определяне на местоположението на предмет. Други (40%) изпитват частични затруднения при определяне на позицията на предмета „отпред“, „отзад“, „ляво“, „дясно“, „горе“.

Въпреки това, всички изследвани се справиха отлично с откриване на път в лабиринт.

3. Равнинни фигури и форми

Задачите в диагностиката при равнинни фигури и форми съдържат различни, добре познати за децата геометрични фигури, които те трябва да: дорисуват, посочат, назоват. Децата показаха добро справяне с класифицирането на предмети по форма, откриване и успешно дорисуване на пропуснати детайли в предмети, свързване на еднакви форми. Преоткриват броя обекти от околната среда и познати геометрични фигури – правоъгълник, триъгълник, квадрат, кръг.

4. Времени отношения

В диагностиката на времените отношения се изследват компетенциите на децата по отношение на месеци, сезони, дни от седмицата, както и празниците, свързани със сезоните.

Много малка част от децата успяват безпогрешно да назовават дните от седмицата в тяхната последователност (едва 30% от тях). Могат да определят сезоните и техните основни характеристики, както и някои от празниците, с които ги свързват. Пример за това е празникът Коледа, който децата обвързват със зимния сезон. 90% от изследваните показаха проблем с определянето на прилежащите месеци към всеки сезон.

5. Критично наблюдение

Задачата представлява таблица с множество цифри 3. Голяма част от тях са написани погрешно. Детето трябва да идентифицира правилно изписаната цифра и да я ограда. Никое от изследваните лица не допусна грешка.

Околен свят

При прилагане на изследователската методика в образователно направление „Околен свят“ бяха взети под внимание компонентите от учебното съдържание: Самоутвърждаване и общуване с околните; Социална и здравословна среда; Културни и национални ценности; Светът на природата и неговото опазване. В изследователския ресурс е зададена вътрешна връзка между компонентите, така че да бъдат изследвани социалният опит на децата, информираността им за националните ценности и традиции, степента на познаване на йерархията в групата (пр. учител-ученик).

1. Общуване с околните и самоутвърждаване

Задачите, свързани с този раздел диагностицират емоционалното състояние на децата, емпатията им, способността им да се кооперират с останалите в групата и с учителя.

По отношение на емоционалното развитие, изследваните деца в предучилищна група показаха високи резултати. Безпроблемно идентифицират емоциите на другите, показват високо ниво на емпатия. Всички деца в изследваната група (100%) умеят да партнират на учителя при необходимост, в ежедневиия живот си сътрудничат в групата с връстниците. Сериозен проблем остава ниският фрустрационен праг на децата с нарушен слух, особено често срещан при момчетата.

2. Социална и здравословна среда

Заданието изисква от учениците да определят и разграничат необходимите предмети, които използват в училищния живот и да ги разграничат от останалите. Също така се изследва компетентността им по отношение на правилата за движение по пътищата и правилното им поведение на улицата. Засегнати са и задачи за идентификация и назоваване на различни професии.

Всички (100%) определят необходимите пособия на ученика за училище. Показват знания за правилата на улицата – посочват и назовават пешеходна пътека, светофар, както и знаят правилата за употребата им в реалния живот.

Разпознават професията на полицаи, лекаря, строителя и свързват работата им с инструментите и пособията, които използват тези личности в професията си. Позитив в тази насока е, че децата с нарушен слух вследствие на системната работа в областта на развитие на речта, познават и посочват още фризьор, учител, пожарникар, пилот и др.

3. Културни и национални ценности

В това направление изследваните лица трябва да могат да свържат нашите национални празници с подадени картинки и да покажат способност да ги разграничават от личните празници. Получените резултати показват, че децата с нарушен слух назовават празниците по предложени картинки, които се свързват с тях и не изпитват никакви затруднения по отношение на Великден или Коледа. Правят разлика между личен празник (рожден ден) и фолклорен празник (Великден), но имат сериозни проблеми с възприемането на идеята за национален празник, поради абстрактния характер (90% от тях). Поради нарушения слух никой от тях не разпознава националния химн като такъв, макар да посочват, че музиката им е позната и са я чували многократно.

4. Светът на природата и неговото опазване

Децата в групата показаха познания за промяна в поведението на животните в различните сезони. Дават пример с мечката, която спи зимен сън. Демонстрират познания в областта на опазването на околната среда от човека, като посочват вредите и ползите при определено поведение. С горепосочените задачи се справят 100% от изследваните лица.

По отношение на втората задача в това направление, а именно свързване на животните с техните природни семейства, посочване на ято, рояк, стадо и др., бяха получени следните резултати: 80% от децата могат да групират по вид различни птици и животни. Демонстрират познание за сходствата на вида им и общото помежду им. Сериозен проблем се оказва възприемането на термините „рояк“, „ято“ и „стадо“. 70% от децата не разбират значението им и не могат да ги употребят в изречение.

Не показват никакви затруднения в посочване на метеорологичното време в природния календар.

5. Здравословен начин на живот

В тези диагностични задачи децата трябваше да покажат знания за здравословен начин на живот, който се демонстрира както чрез полезни хранителни навици, така и чрез поведението им в ежедневието.

Децата са много добре ориентирани в здравословния начин на живот. Посочват, назовават най-разнообразни полезни и вредни храни, както и полезни и вредни навици. Запознати са с различните видове спортни дейности и умеят освен да ги посочват, и да ги вербализират. Познават частите на човешкото тяло и голяма част от функциите му. С тази задача 100% от децата се представят отлично.

Изобразително изкуство

При прилагане на изследователската методика в образователно направление „Изобразително изкуство“ бяха взети под внимание компонентите от учебното съдържание: Художествено възприемане; Изобразителни материали и техники; Изобразително творчество. В изследователския ресурс е зададена вътрешна връзка между компонентите, така че да бъдат изследвани техните умения и техники за изграждане на образи по представа, памет, впечатление и наблюдение, художествено възприемане и познаване на различните изобразителни материали за работа.

Децата с нарушен слух в предучилищна група имат изключително добро цветовъзприемане и показват високо ниво на естетика при самостоятелна изява върху бял лист. Познават цветовете и различните пособия за рисуване – моливи, флумастери, бои, пастели. Създават рисунка по памет и впечатление. Умеят да пресъздават обекти и явления от действителността чрез рисуване и оцветяване.

1. Художествено възприемане

Всички изследвани лица демонстрират умения за изпълнение на изобразителни задачи по впечатление. Могат да направят рисунка по преживяна ситуация, както и да възпроизведат веднъж показана картина на собствения бял лист.

2. Изобразителни материали и техники

Изследваните лица с нарушен слух умеят да употребяват безопасно и по предназначение всички технически средства и материали при изпълнението на заданието. Познават приложението им. Умеят да режат, апликират и създават собствени произведения по зададена тема.

3. Изобразително творчество

Могат да боравят с ножица и лепило. Планират последователността на действията си при апликиране. Могат да комбинират различни материали и техники при изпълнение на поставена от учителя задача. Всички изследвани лица познават пособията моливи, флумастери, бои, пастели и нямат никакви затруднения в употребата им.

V. Музика

Предвид същността на нарушението е ясно, че изискванията и критериите към децата с нарушен слух трябва да бъдат занижени. В настоящата студия умишлено не са приложени таблици с изискванията за оценка по Наредба № 5, тъй като авторът не намира за уместно изследване на тези компетенции, предвид нарушението. Въпреки това е отделено място за описание на техните уме-

ния и музикални изяви, с предварителна уговорка, че данните са изведени от наблюдение, а не чрез предварително организирано тестване. При описанието на музикалната изява и поведение на децата с нарушен слух са взети под внимание основните изисквания и критерии от Наредба № 5, а именно: Възприемане; Възпроизвеждане; Музика и игра; Елементи на музикална изразеност.

1. Възприемане на музикално произведение

Изследваните лица посочват и назовават тези музикални произведения, които са им добре познати – “Мила моя мамо”, “Хей ръчички, хей ги две”, като в тези познати произведения могат частично да се включват и припаят.

2. Музика и игра

Импровизират танцови стъпки и движения, ако им се пусне видеоклип на някоя нова, модерна песен, която им е позната. Често се включват в годишните си тържества с народни танци, с които се справят много добре.

3. Елементи на музикална изразност

Разпознават и разграничават детски, мъжки и женски гласове, както и реагират положително на динамични промени в музиката – силно, тихо. За справянето с тази задача от голяма полза за децата са музикалните стимулации, които се използват като част от рехабилитационната дейност.

Използваните методи за проследяване на резултатите от предучилищното образование бяха наблюдение и оценяване на справянето с поставените задачи в отделните направления.

ИЗВОДИ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Децата с нарушен слух, които са били част от ранната интервенция, включваща слухово-речева рехабилитация и целенасочена педагогическа дейност, се справят значително по-добре от своите връстници с нарушен слух, при които външната намеса е дошла в по-късен етап или е липсвала изцяло.

Фактор, който играе значителна роля в подготовката на децата с нарушен слух за първи клас, е дали родителите в семейството са чуващи или с нарушен слух. Този фактор оказва влияние относно избора на училище (специално или общообразователно), тъй като много често родителите с нарушен слух избират специалното училище поради силни притеснения за справянето на детето си в общообразователното, а и често поради разбирането „аз съм учил там и той/тя ще последва опита ми“. Втората причина за влиянието на посочения фактор се крие в тяхната роля и мотивация в процеса на огромяване, отглеждане, игра и развитие на детето, както и в нагласата им за подкрепа. Наблюденията ни сочат, че родителите на деца с нарушен слух са много по-под-

крепящи и разбиращи. Също така, въздействие върху детето оказва и нагласата на родителя към самия процес по ограмотяване и цялостното развитие на детето, както и бъдещите последици от доброто или недоброто му справяне.

Много по-ниски резултати показват децата с нарушен слух в областта на българския език и литературата, поради своето нарушение. Дори да бъдат отлично подготвени в предучилищна група, в по-късен етап – към втори клас, те вече изпитват сериозни затруднения в задачите в това направление. Основно изискване за подобряване на техните умения и способности в тази сфера са четене на приказки от страна на родителите, както и тяхната драматизация за развиване на въображението – промяна на гласа, игра с кукли, на които се вменят роли от приказката;

Готовността на изследваните деца с нарушен слух в предучилищна група позволява тяхното достойно и организирано постъпване в първи клас, като недостатъците в следствие на нарушението не надвишават преимуществата им.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Приобщаването на децата с нарушен слух е абсолютно логична и естествена стъпка, особено за тези от тях, които демонстрират мотивирано поведение – част от сериозен и продължителен рехабилитационен процес. Политиките по приобщаващо образование в България все още не са на нивото на приобщаващите практики по света, но началото е поставено. В по-голямата част от училищата и детските градини има сформирани екипи за подкрепа на тези деца, глухотата и нейните последици върху образованието не са вече толкова плашещи за общообразователния учител, а както показаха и резултатите от изследването, децата с нарушен слух имат своето място в общообразователните класове. Целта на българското образование в нашето съвремие е „като развиваща се социална система, непрекъснато да се обновява и да търси възможности за повишаване ефикасността на своето функциониране, а именно изграждане на социално успешни личности“ (Evgenieva, 2017: 105). Социализацията и реализацията на учениците със специални потребности като цяло, както и на тези с нарушен слух в частност, може да се реализира много по-успешно в системата на общообразователните училища. Приобщаването дава възможност за изграждане на пълноценни социални взаимоотношения, които въпреки своите несъвършенства подготвят децата с нарушен слух за реалността и социалното интегриране след училище. Приобщаването може да бъде разгледано и като възможност за създаване на умения за самостоятелно справяне в живота, въпреки наличието на нарушение и да постави детето в условия на сравнение между себе си, собствените възможности и околните. Получаване на реална представа за себе си в условията на именно това сравнение е ключово в изграждане на по-нататъшната представа за професионал-

на реализация и цел, както и амбиция за възможност за самостоятелен, независим социален живот.

Поради изброените причини в заключението на тази студия е добра идея да бъдат изследвани всички възможности за приобщаване на децата с нарушен слух. Готовността им за училище е първата от много крачки, които трябва да бъдат направени в тази посока. Изследвайки техните специфики, справяне и умения, силни и слаби страни, сравнявайки ги с връстниците им в норма, бихме могли да открием множество позитиви и възможности за прекратяване на изолацията от света на чуващите, която предлага специалното училище, колкото и комфортна да е тя.

БИБЛИОГРАФИЯ

НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ

- Закон за предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ., бр. 79 от 13.10.2015 г., посл. изм. ДВ. бр. 24 от 22.03.2019 г., посл. доп. ДВ. бр. 42 от 28.05.2019 г. [Pre-school and School Education Act. Promulgated, State Gazette No. 79/13.10.2015, Effective 1.08.2016] Retrieved January 12, 2020, from <https://www.mon.bg>
- Наредба № 5 от 03.06.2016 г. за предучилищното и училищно образование. Обн. – ДВ, бр. 46 от 17.06.2016 г., в сила от 01.08.2016 г. [Ordinance №5 for pre-school and school education. Promulgated, State Gazette No. 46/ 17.06.2016, Effective 1.08.2016], Retrieved January 10, 2020, from <https://www.mon.bg/bg/>

ИЗТОЧНИЦИ

- Balkanska, N. & Trosheva, A. (2016). Priobshtavane na deteto s uvreden sluh v obshtoobrazovatelna sreda. [Балканска, Н., Трошева, А. Приобщаване на детето с увреден слух в общообразователна среда]. Sofia: Fenomen.
- Delcheva, T. (2017). Klyuchovi kompetentsii na detsata ot podgotvitelnata grupa. [Делчева, Т. Ключови компетентности на децата от подготвителната група]. Retrieved February 9, 2020, from <http://delfinite.bg/files/doklad-TD.pdf>
- Evgenieva, E. (2017). Vliyanie na kulturnite formi varhu novatorskite politiki pri integrirano na detsa sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti. [Евгениева, Е. (2017). Влияние на културните форми върху новаторските политики при интегрирането на деца със специални образователни потребности]. Annual of Sofia university “St. Kliment Ohridski”, 2017, 109, 105-120, Sofia: University press “St. Kliment Ohridski”.
- Gyurov, D. (2006). Pedagogicheskoto vzaimodeystvie. Inovatsionen model za izgrazhdane na edinna sotsialno-pedagogicheska sistema „Detska gradina – uchilishte“. [Гюров, Д. Педагогическо взаимодействие. Иновационен модел за изграждане на единна социално-педагогическа система „Детска градина – училище“]. Sofia: University press “St. Kliment Ohridski”.
- Ivanova, B. (1997). Podgotovka i gotovnost na detsata za uchilishte. [Иванова, Б. Подготовка и готовност на децата за училище]. Plovdiv: University press “Paisiy Hilendarski”.

- Johnson, DeConde. & Sass-Lehrer, M.(2016). Inclusive Practices for Children who are Deaf and Hard of Hearing in Early Childhood Education Programs. Retrieved October 8, 2016, from https://ehdi-ebook/2018_ebook/16%20Chapter16EarlyIntervention2018.pdf
- Kyurkchiyska, V. (2017). Sistemata ot kompetentnosti v 1-4 klas i spetsialното obrazovanie. [Кюркчийска, В. Системата от компетентности в 1-4 клас и специалното образование]. *Balgarsko spisanie za obrazovanie*, 1, 2017. Retrieved January 10, 2020, from <https://www.elbook.eu/images/3-V.Kurkchiiska-1-2017.pdf>
- Musyoka, M. (2018). Play and preschool children who are deaf: A review of the literature. Retrieved January 10, 2020, from: https://www.researchgate.net/publication/327508044_Play_and_Preschool_ChildrenWho_Are_Deaf_A_Review_of_the_Literature
- Popzlateva, Ts. (2007). Choveshkata глухота - sotsio-kulturna identichnost i profili na lichnostta. [Попзлатева, Ц. Човешката глухота – социо-културна идентичност и профили на личността]. Sofia: Print.
- Rainer, J., Althuser & Kallmann, F. (1967). Family mental health problems in a deaf population /2nd edition/., Springfield, IL : Charles C. Thomas.
- Shosheva, V., Derijan, I., Benkova, Kr., Dinchiiska, Sv., Maslarova, Em. & Valchev, G. (2013). Integrirane na detsata sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti v usloviyata na detskata gradina. [Шошева, В., Дерижан, И., Бенкова, Кр., Динчийски, Св., Масларова, Ем., Вълчев, Кр. Интегриране на децата със специални образователни потребности в условията на детската градина]. ISBN: 978-954-577-688-5. Sofia: Ministerstvo na obrazovaniето, mladezhata i naukata. Proekt № BG051PO001-3.1.03-0001 Kvalifikatsiya na pedagogicheskite spetsialisti].
- Saeva, Sv. (2009). Gluhotata v semeystvoto. [Съева, Св. (2009). Глухотата в семейството]. Sofia: Aeropres BG.
- Veleva, A. (2013). Nasoki za formirane na obshta psihologicheska gotovnost za uchilishte. [Велева, А. Насоки за формиране на обща психологическа готовност за училище]. *Pedagogicheski novosti*, № 1, 2013. Retrieved February 10, 2020, from <http://pedagogicnews.uni-ruse.bg/>
- Wallis, Musselman & MacKay (2004). Hearing mothers and their deaf children: the relationship between early, ongoing mode match and subsequent mental health functioning in adolescence. *Journal of deaf studies and deaf education*, 9(1), 2-14. Retrieved March 5, 2014, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15304398>
- Zamfirov, M. (2007). Zhestov ezik, oralen metod i kohlearna implantatsiya v sveta na глухите. [Замфиров, М. Жестов език, орален метод и кохлеарна имплантация в света на глухите]. *Spetsialna pedagogika*, 2007, 8.

ЗА АВТОРА

Ас. д-р Мария Валявичарска е асистент в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, катедра по Специална педагогика и логопедия. Научните ѝ интереси са насочени към приобщаващото образование, норма и патология при езиково развитие, специфични методи за работа с деца с нарушен слух. Брой на публикациите – 8.

Контакт: Адрес: София – 1574, бул. „Шипченски проход“ 69А,

Факултет по науки за образованието и изкуствата.

E-mail: mvalyavicharska@fppse.uni-sofia.bg

ABOUT THE AUTHOR

Assist. Prof., PhD Maria Valyavicharska is assistant professor at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Department of special education and speech therapy. Her scientific interests are focused on inclusive education, normal and pathological language development, specific methods for rehabilitation and education for deaf children. Number of publications: 8.

Contact: Address: 69A, Shipchenski prohod Blvd, 1574 Sofia,

Faculty of Educational Studies and the Arts.

E-mail: mvalyavicharska@fppse.uni-sofia.bg